

УДК 1:124.1+37.026.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.12>

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНОГО АСПЕКТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олена Лавринович

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна*

Метою статті є з'ясування ролі синергетичного підходу до аналізу взаємодії логічного та інтуїтивного для управління креативними процесами педагогічної діяльності. Методологічними засадами дослідження є системний, діяльнісно-особистісний, інформаційний та синергетичний підходи як фундаментальне теоретичне підґрунтя аналізу процесу педагогічної діяльності. Застосування синергетичного підходу дає змогу дослідити сучасну парадигму освіти, яка, модернізуючись, спрямовує педагогічну діяльність на розвиток креативності. Оскільки саме креативність педагогічної діяльності забезпечує адаптивність системи освіти до переформатування соціального простору, зумовленого активним впровадженням і розвитком інформаційно-комунікативних технологій. Наукова новизна. Визначено сутність феномена інтуїтивного та логічного мислення в контексті педагогічної діяльності. Розкрито закономірності взаємодії логічного й інтуїтивного, репродуктивного і творчого у креативній діяльності педагога. Особлива увага надається висвітленню ролі принципів синергетичної методології у регулюванні креативних процесів педагогічної діяльності. Висновки. У парадигмі синергетики педагогічну інтуїцію можна описати як механізм самодобудови, самоорганізації образів і думок, які містять в собі скерованість на єдине ціле, яке виникає з хаосу. Завдяки прихованим установкам, відбувається вибір та перебір наявного матеріалу, який характеризується не випадковістю, а спрямованістю на самоорганізацію цілого. Самодобудова структури є її змістовним заповненням, з якого виникає ясність образу цілого. Відбувається ніби миттєва організація структури, розкривається її цілість. Застосування синергетичної методології для вирішення проблеми взаємодії репродуктивного і творчого, логічного та інтуїтивного в педагогічній діяльності демонструє, що, за безумовної відмінності, їх протиставлення, як несумісних, втрачає зміст.

Ключові слова: синергетика, методологія, логіка, інтуїція, креативність, педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Традиційній системі освіти, яка склалася під впливом ідей епохи Відродження, були притаманні світоглядні та методологічні принципи раціоналізму, детермінізму, механіцизму та редуکتивізму. Випадковість, невідворотність та вірогідність знань пов'язувалися з їхньою неповнотою. Реалізація зазначених гносеологічних принципів призводила до жорсткої регламентації педагогічної діяльності, гальмувала інтенції до змін і творчого перетворення навколишнього світу. Система освіти функціонувала, як закрита та нездатна до саморозвитку. Але, враховуючи наукові досягнення останніх десятиліть, жорсткий детермінізм та редукціонізм механістичного погляду на світ не розглядається зараз як універсальний. В умовах модернізації системи освіти, активного процесу інформатизації та цифровізації повсюдним впровадженням у педагогічній діяльності інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), які постійно вдосконалюються, використання застарілих методологічних підходів, ґрунтованих на лінійному мисленні та лінійному наближенні, не бере до уваги або недооцінює конструктивність хаотичного початку, роль швидких процесів у розвитку складного, яким є освітній процес.

У переважній більшості педагогічної літератури питання взаємозв'язку інтуїтивного і логічного як головних складових творчого процесу, вирішується без залучення систематичного аналізу досягнень основних філософсько-методологічних концепцій з цього приводу, тобто спрощено. Тому застосування філософсько-методологічних концепцій у педагогічній парадигмі має великий потенціал у контексті аналізу взаємин ретроспективних і творчих елементів педагогічної діяльності, а також вирішення проблеми пріоритету логічного чи інтуїтивного в творчому освітньому процесі.

Метою статті є з'ясування можливостей застосування синергетичного підходу до аналізу взаємодії логічного та інтуїтивного під час координації креативних процесів педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх міркуваннях ми спираємось на доробок класиків синергетики як одного з провідних наукових напрямів: Г. Ніколіса, І. Пригожина, І. Стенгерса, Г. Хакена та інших. Можливості застосування категоріального апарату синергетики в дослідженні педагогічних явищ знаходимо у доробку В. Андрушенка, Е. Карпової, В. Кременя, В. Лутая, А. Мірошниченка, П. Сауха, В. Шинкаренка та інших. Феномен синергетики педагогічних явищ висвітлено у працях О. Вознюка, Л. Горбунової, О. Столяренко, Л. Штефана, Г. Черушевої та інших.

Основний матеріал. Сучасний етап розвитку людства, цифровізація усіх сфер життя зумовлює необхідність креативних змін освітнього процесу, його змісту та організації відповідно до викликів часу. Проте успішна інтеграція цифрових технологій у педагогічну діяльність не можлива за умов їх формального використання. Якісні перетворення та нелінійність процесів цифрової трансформації освіти, безпосередньо пов'язані з проявами креативності, що актуалізує проблеми творчої, інноваційної педагогічної діяльності як на рівні теоретичного осмислення, так і реальної практики освітнього процесу.

Динамічна за своєю природою педагогічна діяльність являє собою єдність репродуктивних і продуктивно-творчих процесів. Репродуктивність пов'язана з реалізацію стандартних, типових, перевірених, повторених неодноразово дій, зокрема відтворення вже відомого способу досягнення результату, засвоєння та відтворення вже раніше відомих, еталонних знань і способів діяльності, які у педагогічному контексті є традиційними та нормативними. У процесі репродуктивної діяльності не набувається нічого нового, через те, що така діяльність визначається заздалегідь встановленими правилами (алгоритмами) та традиційними умовами. Але доведено, що задля досягнення певної мети та вирішення відповідних завдань репродуктивна діяльність є досить ефективною.

При визначенні продуктивно-творчих процесів у педагогічній діяльності наголошується на отриманні нових знань, застосуванні новітніх педагогічних технологій, нових процесів діяльності, організаційних форм, методів тощо. Продуктивність у педагогічній діяльності полягає як в орієнтації на удосконалення навчального процесу, так і на творче саморозкриття, професійне зростання і творчу самореалізацію особистості педагога. Продуктивна діяльність передбачає його готовність змінюватися, ставати більш ефективним, здатним приймати конструктивні рішення, виходити за рамки стереотипів тощо.

Підвищенню продуктивності педагогічної діяльності сприяє розвиток креативного мислення та активізація творчого потенціалу педагога. Креативність – це відмінна професійна риса для освітян. Креативна спрямованість у педагогічній діяльності розглядається як відкритість до нового, нестандартного, творча самостійність; здатність пластично й адекватно змінювати досвід методичної діяльності, що припинив бути продуктивним за певних умов [5, с. 17]; потреба у пошуко-перетворювальній діяльності. Проявляється креативність «через спроможність бачити проблеми, знаходити нові оригінальні й продуктивні

шляхи їх вирішення і сприяє створенню творчого продукту», та «виражається в креативному мисленні» [1, с. 31–32]; як здатність поєднання різноманітних елементів наявного досвіду та знань у нове утворення; досягнення чогось значущого та нового. Креативність за своєю природою автентична і проявляється суто індивідуально. У кожного педагога свій шлях досягнення креативної активності, власні технології та навички, які забезпечують продукування нових ідей, нестандартні рішення педагогічних завдань, генерують інновації. Цю мить неможливо формалізувати, і більшість креативних людей не можуть визначити стратегії, які допомагають їм творити. Креативність – це необхідний та безперервний процес, який можна тримати під контролем і яким необхідно керувати задля досягнення рівноваги в освітній системі.

Для аналізу креативних аспектів педагогічної діяльності визначимо основні поняття інтуїтивного й логічного мислення, найпоширеніші в науковій літературі. *Інтуїтивними* є форми мислення, суттєва частина яких здійснюється у підсвідомості. Усвідомлюватися може лише кінцевий результат цього розумового процесу, або деякі окремі його елементи. Результат інтуїтивного мислення з'являється у свідомості раптово, безпосередньо. *Логічне мислення* – це тип мислення, основні елементи якого (вихідні знання, правила, за якими здійснюється розумовий процес і його результат) усвідомлені, перехід вихідних знань у результат опосередкований певними правилами, отже весь процес такого мислення є доказовим, дискурсивним.

Але таке найзагальніше розуміння інтуїтивного й логічного стає дискусійним під час їх конкретизації. Особливо це стосується проблеми їх співвідношення, стосовно якого існує чимало суперечливих точок зору. Насамперед, це пов'язано з визначенням поняття логічного мислення. Інколи воно обмежується лише правилами формальної логіки, тобто тими його закономірностями, які абстрагуються від конкретного змісту мислення і відображають лише найзагальніші його форми. Звісно, науковий пошук неможливо вичерпати лише строгістю формально-логічного мислення. Відомим науковим фактом є існування формально недоведених тверджень, і навіть класичні зразки структури дедуктивного раціоналізму вже самі «в собі» зумовлюють включення та участь позараціональних джерел: аксіом, традицій, авторитетів, міфів.

Досить часто інтуїтивне й логічне розглядаються як принципово різні, несумісні види пізнання, які мають власні сфери застосування. Обмеження пізнавальних можливостей інтелекту найбільш яскраво втілено в поглядах засновника антиінтелектуалістичного інтуїтивізму А. Бергсона. Як ідеальний метод пізнання Бергсон висуває інтуїцію, яка протистоїть інтелекту. На противагу інтелекту, який рухається аналітичним шляхом, штучно розчленовуючи дійсність та виділяючи те, що необхідно для побудови стрункої системи, інтуїція рухається рівночасно життю і здатна розкрити його таємниці. Інтелект та інстинкт представляють фундамент, на якому поступово виникає «велика та світла будова – інтуїція» [6, с. 30]. Реальність, як така, може бути сприйнята, осягнута та оцінена за допомогою інтуїції, як «інтелектуальної симпатії», яка проникає вглиб предметів, зливається з їхньою індивідуальною сутністю та самотністю; як безпосереднє «прозріння», де «акт пізнання збігається з актом, що породжує нову дійсність у свідомості людини» [6, с. 31].

Таке протиставлення інтуїції логічному мисленню та безпосередньому чуттєвому сприйняттю представляє інтуїцію як ірраціональне пізнання, яке передре логічному. Відомі українські та зарубіжні вчені, зокрема В. Вернадський, І. Ньютон, А. Пуанкаре, М. Фарадей та інші вважали, що своїми відкриттями вони зобов'язані інтуїції. На думку А. Ейнштейна, дійсною цінністю є лише інтуїція і саме творча інтуїція складає сутність наукової творчості. Оскільки вона є нелогічною і нераціональною формою мислення, тому її механізми

не можна розкрити в якихось раціональних формах. І як наслідок, творча діяльність, завдяки якій ми вирішуємо проблеми, – це суто інтуїтивний, нелогічний, спонтанний процес, який підкоряється певним закономірностям, але не підвладний управлінню.

Не менш поширеним є і протилежний підхід, заснований на розумінні будь-якої принципової тотожності логічного та інтуїтивного мислення, визначенні інтуїції як особливої форми логічного, коли інтуїція – це ніби звернута логіка мислення.

Сучасна наука, особливо нова методологія синергетики, здійснили величезний прорив у розкритті закономірностей взаємодії логічного й інтуїтивного, репродуктивного і творчого, які застосовуються у педагогічній діяльності. З погляду філософської методології, синергетика представляє собою особливого роду симбіоз ідей неklasичної фізики, кібернетики, знань про функціонування та розвиток нелінійних процесів. Головними методологічно продуктивними поняттями синергетики є «самоорганізація», «відкритість», «нелінійність», «біфуркація», «флуктуація», «дисипативні структури», «атрактор».

Останнім часом все більш значну роль у науці відіграє ідея нелінійності. Нелінійними є системи, властивості яких залежать від їхнього стану. Однією з важливих ознак нелінійних систем є порушення в них принципу суперпозиції, тобто результати впливу на систему за наявності іншого впливу виявляються не такими, якими б вони були за відсутності останніх [2, с. 32–33]. Інакше кажучи, в нелінійному середовищі не виконується принцип суперпозиції: реакція на суму хвилювань не дорівнює сумі відгуків на окремі хвилювання. Розглядаючи розвиток творчих процесів у педагогічній діяльності з позицій синергетичної концепції, можна констатувати звільнення від однолінійності, яка сприяє збільшенню багатомірності гіпотез і теорій, дає змогу по-новому осмислити особливості самого процесу педагогічної діяльності. В ідеях нелінійного розвитку, свободи вибору, відкритості системи тощо, які лежать в основі синергетики, наявна багатоваріантність, хаотичність, що сприяє можливості вибору альтернатив у творчих процесах педагогічної діяльності [7, с. 72].

З погляду синергетичної методології, механізми взаємодії інтуїтивного і логічного представляються в незвичайному ракурсі, синергетика не лише синтезує фрагменти повсякденного та наукового, дисциплінарно розкинутого знання, а також пов'язує епохи – стародавні часи з сучасністю, з новими досягненнями науки, а також принципово різні – західні та східні способи мислення та сприйняття [3, с. 106]. Але, передусім, синергетика, аналізуючи взаємодію логосу і хаосу, зауважує на те, що хаос є не тільки необхідним елементом у розвитку будь-якої складної відкритої системи, а й конструктивним механізмом самоорганізації таких складних систем, як освітній процес.

Під час досягнення нестабільними системами максимуму нестаціонарності – стану біфуркації – в них виникають (спочатку на мікрорівні) відносно стабільні процеси, виявляються різні можливості подальшого розвитку. В певних умовах такі процеси стають центрами (атракторами), утвореннями вже макроскопічних, якісно стабільних систем, тобто макропорядку. Постійні структури, які виникають з хаосу, можуть належати до більш високої форми організації порівняно з тими, які розпалися раніше. Отже, з одного боку він руйнує, оскільки хаотичні малі флуктуації в певних умовах призводять до руйнування складних систем, а з іншого – хаос конструктивний, бо лежить в основі механізму об'єднання простих структур у складні, відповідно до темпів їхньої еволюції, виводячи системи на траєкторію розвитку. Руйнуючи, хаос будує, а будуючи, він призводить до руйнування [3, с. 104–105].

Що ж виступає як «хаос» у процесі взаємодії логічного й інтуїтивного, репродуктивного і творчого? Педагог має враховувати той факт, що аналізуючи мозок людини з точки зору нейродинамічних процесів, експериментально встановлено, що «ментальний

безлад» є ситуацією фізіологічно нормальною. Це свідчить про те, що хаос, обмежений чи детермінований в мозку людини, створює необхідні умови для творчої діяльності. Тобто будь-яка норма (зокрема й педагогічна) – це, певною мірою, взаємодія двох протилежних тенденцій: логосу і хаосу. Як аналог хаосу в процесі взаємодії логічного й інтуїтивного можна розглядати різноманітність елементів знання, які складають поле пошуку. У процесі творчої діяльності і педагогу, і здобувачу освіти доводиться докладати багато спроб і зусиль у пошуках нової ідеї. На перший погляд, здається, що ці спроби даремні, неначе хаос тільки руйнує і з ним треба боротися.

Конструктивність хаосу як механізму самоорганізації когнітивних творчих процесів полягає у такому. Більшість інформації, яку отримує людина, що навчає, або навчається, залишається не затребуваною, проте надовго осідає в мозку у вигляді асоціативних зв'язків. Запас цих набутих зв'язків надає необмежений резерв можливостям пізнання. Внаслідок цього джерело інтуїтивного знання виступає у формі прихованого від самого суб'єкта, але вже наявного знання. На першому етапі роботи інтуїції необхідне максимальне розширення креативного поля, збільшення різноманітності елементів знання.

Не менш важливим синергетичним положенням, яке пояснює механізм взаємодії логічного та інтуїтивного, творчого та репродуктивного в освітньому процесі, є уявлення про атрактори розвитку відносно кінцевих станів, які будують, організують наявні елементи знання з майбутнього. Якщо система в своєму розвитку потрапляє в конус певного атрактора, тобто цей атрактор перетворюється в макроскопічну організацію, то вона неодмінно буде еволюціонувати до цього відносно сталого стану. Цей атрактор стає прообразом «майбутнього стану» системи і мовби певним чином формує, організовує наявний стан системи. Для людини, яка навчається, такий атрактор здебільшого формує той, хто навчає. А для педагога він формується, виходячи із засвоєних ним світоглядних та педагогічних настанов і власного викладацького досвіду. Якщо система потрапила в конус атрактора, елементи «теперішнього» вибудовуються відповідно до певного майбутнього порядку. Розширення пізнавального поля збагачує різноманітність творчих пошуків. Важливо відмітити, що в результаті такого хаотичного розгортання креативного поля пошуку часто інтуїтивно виникає здогадка про вирішення конкретної проблеми, яка ще логічно не оформлена. Таких здогадок може виникнути досить багато, і, з погляду синергетичної методології, інтуїтивну здогадку ми можемо розглядати як атрактор.

Отже, в ході вирішення будь-якої педагогічної проблеми першим кроком є інтуїтивна здогадка, а результатом інтуїтивної здогадки в логічній формі виступає ідея. Нове з'являється в результаті бифуркації, як непередбачене і в той же час нове, «запрограмоване» як спектр можливих шляхів розвитку системи. За таких умов урахування головного чи неголовного, суттєвого чи несуттєвого, тобто переоцінка пізнавальних цінностей, закріплених як асоціативні зв'язки, є основою для продуктивного вибору ідеї, яка є перехідним етапом до включення логічних форм творчого пошуку. В ідеї відображені намагання знайти таку нову закономірність, яка може вирішити поставлену проблему. Наступним етапом розгортання наукового пошуку в логічній формі є намагання дослідника перетворити таку ідею в гіпотетичну теорію, яка, в разі її підтвердження практикою, перетворюється в цілісну систему наукової теорії.

Питання про те, що й чому передує в акті пізнання: інтуїтивне логічному чи навпаки – має сенс лише з психологічного погляду, а з погляду гносеології – ні. Логічне та інтуїтивне – це різні моменти єдиного та суперечливого за характером процесу. Інтуїція – це складний за структурою процес, в якому умовно можна виділити чуттєву, раціональну інтуїцію і особливу форму – чуттєво-раціональну, яка здійснює перехід між чуттєвою

і логічною формами мислення. І чуттєва і раціональна інтуїція можуть виконувати як репродуктивну, так і творчу функції в процесі пізнання. Логічне містить в собі моменти інтуїтивного і навпаки. Важливіша закономірність людської свідомості полягає в тому, що чимало процесів, які здійснюються інтуїтивним мисленням, можуть розгортатись як логічні форми. І хоча в логічній формі інтуїтивні механізми ще розкриті далеко не повністю, проте існує прагнення до такого максимального їх розкриття, бо логіка є найвищою формою відображення дійсності.

Креативна освітня діяльність має певну динамічну структуру. Динаміка вимагає не лише організації цього процесу, а й постійних зусиль для подальшого розвитку. З позиції синергетики педагогічна діяльність є відкритою та динамічною системою. Синергетична структура педагогічної діяльності має циклічно-фазовий характер. Щоб відбувалося її постійне оновлення, частини складної структури, зокрема креативного ландшафту, повинні відмирати. Час від часу треба виходити з попередніх джерел мислення, щоб стати здатним віднайти новий шлях наукового пошуку. Для творчого пориву необхідне згасання активності, охолодження, розслаблення, концентрування, періодичне втягування дисипативних, хаотичних елементів, тобто в певному розумінні необхідно проходити через досвід квазісмерті [4, с. 12]. Саме така синергетична взаємодія всіх елементів утворює автентичний та креативний феномен педагогічної діяльності.

Висновки. У парадигмі синергетики педагогічну інтуїцію можна описати як механізм самодобудови, самоорганізації образів і думок, які містять в собі скерованість на єдине ціле, яке виникає з хаосу. Синергетичні механізми самодобудови включають в себе направленість на єдине ціле, яке виникає з хаосу. Завдяки прихованим установкам відбувається процес вибору та перебору наявного матеріалу, який характеризується не випадковістю, а спрямованістю на самоорганізацію цілого. Самоорганізація відбувається навколо головних думок. Самодобудова є процесом заповнення структури, підсумком якого постає ясність цілісного образу. Відбувається ніби миттєва організація структури, розкривається її цілість.

Застосування синергетичної методології для вирішення проблеми взаємодії репродуктивного і творчого, логічного та інтуїтивного в педагогічній діяльності показує, що, за безумовної відмінності, їх протиставлення, як несумісних, втрачає зміст. Тобто синергетична методологія, яка, на думку Грегуара Ніколіса та Іллі Пригожина, розкриває утворення «порядку із хаосу», може застосовуватися в педагогічній науці як методологічна основа розкриття закономірностей взаємодії між творчою інтуїцією і логічним оформленням її результатів в креативних процесах педагогічної діяльності. В умовах реформування освітнього простору та модернізації всієї системи освіти це дає змогу стверджувати продуктивність синергетичної методології також і в управлінні креативними процесами педагогічної діяльності.

Список використаної літератури

1. Бобрикова Ю. С. Креативність як основа інноваційної педагогічної діяльності у процесі професійної підготовки інженерів-педагогів. *«ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 2. С. 31–33.
2. Добронравова І. Дескриптивність нелінійного теоретичного знання та самоорганізація нелінійної науки. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 1(20). С. 30–42.
3. Кілочницька Т. В. Передумови виникнення та становлення синергетики. *Наука та наукознавство*. 2014. № 1. С. 101–109.
4. Кремень В. Г. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 3–19.

5. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : автореф. дис...док. пед. наук : 13.01.02 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2007. 43 с.
6. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття: навч. посібник. Київ. Либідь, 1997. 224 с.
7. Синергетика і освіта: монографія / ред. В. Г. Кремень. Київ : Інститут обдарованої дитини. 2014. 348.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE CREATIVE ASPECT OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

Olena Lavrinovich

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy

Mykhailo Omelyanovych-Pavlenko str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

The purpose of the article is to clarify the role of a synergistic approach to the analysis of the interaction of logical and intuitive in the management of creative processes of pedagogical activity. Methodological foundations of the research are systemic, activity-personal, informational and synergistic approaches as the fundamental theoretical basis for the analysis of the process of pedagogical activity. The use of a synergistic approach makes it possible to investigate the modern paradigm of education, which, being modernized, directs pedagogical activity to the development of creativity. Since it is the creativity of pedagogical activity that ensures the adaptability of the education system to the reformation of the social space caused by the active implementation and development of information and communication technologies. Scientific novelty. The essence of the phenomenon of intuitive and logical thinking in the context of pedagogical activity is defined. The regularities of the interaction of logical and intuitive, reproductive and creative in the creative activity of the teacher are revealed. Special attention is paid to the analysis of the significance of the principles of synergistic methodology in regulating the creative processes of pedagogical activity. Conclusions. In the context of synergy, pedagogical intuition can be described as a mechanism of self-completion, self-organization of images and thoughts, which contain a focus on a unified whole arising from chaos. Thanks to hidden installations, the selection and sorting out of the available material takes place, which is characterized not by chance, but by a focus on the self-organization of the whole. The self-completion of the structure is its meaningful filling, from which the clarity of the image of the whole arises. It is as if an instantaneous organization of the structure takes place, its integrity is revealed. The application of synergistic methodology to solve the problem of the interaction of reproductive and creative, logical and intuitive in pedagogical activity demonstrates that, due to unconditional differences, contrasting them, as incompatible, loses its meaning.

Key words: synergy, methodology, logic, intuition, creativity, pedagogical activity.